

Jelige: „fekete mamba”
Egy folyamatban lévő nyelvi változásról:
A légy szíves szerkezetéről

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
1.1. A tanulmány bemutatása, problémafelvetés	2
1.2. A dolgozat felépítése	3
2. A légy szíves szerkezet használatának vizsgálata különböző időszakokban.....	4
2.1 A légy szíves szerkezet használata az 1800-as, 1900-as években	6
2.2 A légy szíves szerkezet használata 1998-tól 2003-ig	8
3 A szíves szó produktivitása.....	9
4. A szerkezetben létrejött változások nyelvi szintekre bontva.....	10
4.1.Szintaktikai változások:	10
4.1.1.Az újraelemzés:	10
4.1.2.Kiterjesztés:	11
4.2.Morfológiai változások:	12
4.2.1.Újraelemzés és grammatikalizáció	13
4.2.2.Morfológiai újraelemzés a szerkezetben:	13
4.2.3.Grammatikalizáció a szerkezetben:.....	14
4.3.Fonológiai, fonetikai változások	14
4.3.1.Fonológiai redukció	14
4.3.2.Fúzió:	15
4.4. Szemantikai változások:	17
4.5 Az innovatív formák szófaji besorolása	17
5. A légy szíves szerkezet használata, a típusok elfogadottsága napjainkban	18
5.1.A felmérés összesített eredményei	19
5.2.A szerkezet használatának korcsoport szerinti összehasonlítása	21
6. Összegzés	23
7. Bibliográfia	24
8. Függelék	25
Kérdőív.....	25
A kérdőívre adott válaszok	26

1. Bevezetés

1.1. A tanulmány bemutatása, problémafelvetés

A z emberi nyelvek folyamatos változásban vannak. A nyelvtudomány a 19. században tudta bebizonyítani, hogy a nyelvek szisztematikusan, adott szabályok szerint, rendszerszerűen változnak.¹ Nádasdy Ádám szerint a nyelvi változásokat azért érzékeljük nehezen, mert lassan történnek, más nyelvi tényezőkkel keverednek, illetve mert a helyesírás elfedi. (Nádasdy 2008) Én úgy gondolom, a beszélők érzékelik a nyelvi változásokat, de azokat valamiféle romlásként fogják fel. Ezt Rudi Keller (2005) kulturális pesszimizmusnak nevezi. A nyelvi változásokat a beszélők nyelvi bizonytalansága jelzi az adott nyelvi elemmel kapcsolatban. Mi sem szemléletesebb példa a nyelvi változásokra, mint a *légy szíves* szerkezet vizsgálata és egyben a beszélők körében igen népszerű *légyszi/lécci* alakok létrejötte.

Hogyan jöttek létre ezek az új alakok? Milyen változási folyamatok zajlottak le az idők során és mi indukálhatta ezeket? Ezekre a kérdésekre adok választ a kutatás során. Bemutatom, hogy a legrégebbi adatok szerinti szerkezetekből hogyan alakult ki az egyeztetést nem kívánó szerkezet,

Pl.: *Lányok, légy szíves, mosogassatok el magatok után!*

a mediális igékkel kapcsolódó szerkezet

Pl.: *Légy szíves, ne ess le!*,

illetve *légyszi/ lécci* alakok.

Pl.: *Légyszi/lécci, várjatok meg engem is!*.

A kutatásban a változások okaként a különösen gyakori használatot és a szíves szó produktivitásának nagy mértékű csökkenését jelölöm meg. Ezek a folyamatok egy változási sort indítanak el, mely során a *légy szíves* diskurzuspártikulává válik. Elsőként a szerkezet szintaktikailag újraelemződik, mely morfológiai változásokat indukál. A *légy szíves* alak összeolvadása fonológiai összeolvadást eredményez, mely során a *légyszíves* alakból *léccíves* képződik.

¹ Nádasdy Ádám Miért változik a nyelv c. 2003. november 17-én, a Mindentudás egyetemén elhangzott előadása alapján <http://mindentudas.hu/elodasok-cikkek/item/47-mi%C3%A9rt-v%C3%A1ltozik-a-nyelv?.html> 2011.03.24.

A változásokat a nyelvi szinteken végighaladva veszem sorra. Ez a sorrend többségében a logikai sorrendet is tükrözi, hiszen úgy tűnik, a szintaxistól lefelé haladva a nyelvi szinteken, a följebb lévő nyelvi szinten történt változások indukálják a lejjebbi nyelvi szint változásait, tehát a szintaktikai változások következményeként morfológiai változások történnek, a morfológiai változások következtében pedig fonológiai változások jönnek létre.

1.2. A dolgozat felépítése

A második fejezetben a szerkezet használatát vizsgálom, különböző korszakokban. Az eredményeket összevetve megállapítom, hogy a mellérendelő, kötőszót nem kitevő szerkezet használata terjed az összes többi szerkesztési típus rovására. A harmadik fejezet a *szíves* szó produktivitását vizsgálja. A felmérés során kiderül, hogy a *szíves* szó egyre kevésbé kombinálódik más elemekkel. Kevésbé lesz produktív. A negyedik fejezetben tárgyalom a szerkezeten végbement változásokat. A szintaktikai változásoktól haladok a fonológiai változásokig. A szintaktikai szinten végbement változások az újraelemzés és kiterjesztés, ezek részletes ismertetése után a morfológiai változásokat veszem sorra. A morfológiai szinten grammatikalizáció, az adott elem grammatikaibbá válása, illetve összeolvadás (fúzió), valamint morfológiai redukció, a szóalak megrövidülése történt. A fonológiai változások során a *légyszi* alakból *lécci*, a *légy szíves* alakból *léccives* keletkezett. Végül kitérek a szemantikai változásokra is. Itt szemantikai általánosulás történt. Ezt követően megállapítom az innovatív alakok szófaját.

Ezt követően, egy általam, 2011-ben készült kérdőíves felmérés során az újonnan kialakult elemek (egyeztetést nem kívánó szerkezet, mediális igével való együttállás, *légyszi/lécci* alakok használata) elfogadottságát vizsgálom korosztályokra bontva. A vizsgálat során megállapítom, hogy a fiatalabb korosztály egyre inkább elfogadja ezeket az új szerkesztési módokat.

Az utolsó fejezetben összegzem a kutatás eredményeit. Megállapítom, hogy a szerkezetben minden nyelvi szinten változás történt, e változások folyamán alakultak ki az újabb típusú szerkesztések.

2. A légy szíves szerkezet használatának vizsgálata különböző időszakokban

Úgy gondolom, a szerkezet eredetileg a felszólító módú létige második személyű alakja + melléknév szerkezet egyik megvalósulása volt. Pl.: *Légy (olyan/oly) kedves... Légy (olyan/oly) szíves* stb.

Példák a Magyar Történeti Korpuszból:

„*Légy csak olyan kedves és ülj csak össze velem, nézzünk bele egy kicsit ebbe a dologba.*” (Móricz Zsigmond, 1932. Rokonok 240.o.)

„*Kérlek, kedves Péterfi doktor, - szólt át a másik szobába –légy oly kedves, hozd csak a Sertéstenyészőt.*” (Móricz Zsigmond, 1932. Rokonok. 240.o)

„*Most pedig, légy oly kegyes, és rögtön nyisd fel a jobb szemedet...*” (Szerdahelyi Kálmán, 1863. A jó barátok 25.o.)

Úgy tűnik, az *olyan*, illetve ez *oly* egyre kevésbé jelenik meg, így a létige és a melléknév egymás mellé kerül.²

A Magyar Történeti Korpuszban viszonylag ritkának mondható az *olyan*, illetve *oly* alakok megjelenése a szerkezetben. Összesen e három található. Ez arra enged következtetni, hogy az 1800-as, 1900-as években már nem jellemző az *oly/olyan* használata a szerkezetben. Úgy gondolom, a létige és a melléknév egymás mellé kerülése (az *olyan/oly* alakok kiesésével) fontos szereppel bír a szintaktikai újrakezelés létrejöttében, melyet majd a negyedik fejezet első alfejezetében fejtek ki részletesen.

A Magyar Nemzeti Szövegtárból vett százelemű véletlen mintában összesen két olyan találat van, ahol szerepel az *olyan/oly* alak. Mindkettőben a rövidebb *oly* alak található meg.

Nyelvváltozat: magyarországi Alkorpusz: személyes Dátum: 1998/12/17 Típus: fórum Rovat: Politika: Mit szabad és mit nem? Szerző: alfalfa58 Forrás: Index Fórum:

„*Ezt te csak ne egyszerűzd le, légy oly szíves!*”

Nyelvváltozat: magyarországi Alkorpusz: személyes Dátum: 1998/08/26 Típus: fórum Rovat: Politika Szerző: Guga Forrás: Index Fórum:

„*Ha már így beosztályozol, légy oly szíves, bizonyítsd be, hogy ...*”

² Valószínű, hogy kikopik a szerkezetből. Erre utal, hogy az *olyan* rövidebb alakja (*oly*) jelenik meg sok esetben. Később pedig már szinte egyáltalán nem jelenik meg.

Úgy tűnik tehát, hogy az *olyan/oly* megjelenése ritkább a Magyar Nemzeti Szövegtárból vett minta esetében, mint a Történeti Korpusz találataiban. A MTK-ban a 63 találatból 3 esetben jelenik meg, míg az MNSz mintában a 100 adatból 2-nél találjuk meg ezeket az alakokat. Míg a régebbi mintában megjelenik a hosszabb alak (*olyan*) is, az MNSz-ben minden esetben az *oly* alakkal találkozunk.

A szerkezet többféle szerkesztéssel megjelenhet. Mellérendelő, illetve főnévi igeneves szerkesztésekben.

A felszólító módú létige és a *szíves* szó kombinációja először főnévi igeneves szerkesztéssel jelenik meg, a Magyar Történeti Korpusz első adata szerint először 1839-ben.

1.³ „*Légy szíves az ide mellékelt románczot, Nemzeti almanachtok számára, a nálad hagytam dalokkal együtt, beadni.*” (Erdélyi János levelezése. 1.) (Vachott Sándor Erdélyi Jánoshoz)

1870-től adatokkal is alátámasztható, hogy mindkét szerkezet, ugyanabban az értelemben, akár ugyanazon levélben is jelen lehet, illetve jelen is van. Jó példa erre Mikszáth Kálmán levelezése, ahol a főnévi igeneves és a mellérendelt típus egyazon levélben megtalálható.

„... mégis nagyon kérlek, légy szíves legalább körvonalakban értesíteni róla, legalább annyira, hogy...”

„*Ha egyszer sok üres időd lesz.... légy szíves szedd össze a »Vasárnapi Újság« tavalyi számait, bizonyos okokból szeretném olvasni.*” (Mikszáth Kálmán levelezése, 10. o.) (Szklabonya, 1870. február 23.)⁴

A mellérendelő szerkesztésnek is két típusa létezik ezekben a szövegekben. A kettő csupán abban tér el, hogy kiteszik-e a mellérendelő kötőszót (és), vagy nem. Azt gondolhatnánk, hogy kezdetben ott a kötőszó, majd később, akár egyszerűsödés folytán, akár a rögzödött használat miatt elmarad. Az adatok azonban ellent mondanak feltevésünknek, ugyanis az első és kötőszós használat későbbi, mint a kötőszót nem kitevő változat. Az adatok 1907-ből, 1914-ből, 1924-ből, 1933-ból, 1940-ből, 1959-ből, 1967-ből valók. Valószínűleg a kötőszó kitétele esetleges, legalábbis az 1900-as évek közepéig, végéig.

Az 1900-as évek végén azonban túlsúlyba kerül a kötőszót elhagyó változat. (A század közepén nagyjából kiegyenlített volt előfordulásuk, a Magyar Nemzeti Szövegtár adatai

³ Az idézetek előtt álló számok a mondat korpusztalálatokban való sorszámaát adják meg.

⁴ Az adat a Magyar Elektronikus Könyvtárból származik. <http://mek.oszk.hu/00900/00946/html/>

szerint.) Az adatok szerint a mellérendelő típusú összetétel kezdte kiszorítani a használatból a főnévi igeneves szerkesztésűt, majd a kötőszót elhagyó változat az és kötőszót kitevőt. A mai standardben a leginkább megszokott és elfogadott a mellérendelő típus, kötőszó kitétele nélkül. Ebből alakul tovább, különböző változási folyamatok útján a *légyszi* / *lécci* alak.

2.1 A *légy szíves* szerkezet használata az 1800-as, 1900-as években

A MTK adatai alapján a *légy szíves* szerkezet első szám második személyű használatára az első példa 1839-ből való. A korpusz adatállományából, melyben összesen 24434 szöveg található, összesen 60 adat van a *légy szíves* szerkezet leggyakoribb használatára. Az adatok többsége magánlevelekből, illetve irodalmi művekből kerül ki. A szerkezet viszonylagos ritkásága valószínűleg a korpusz felépítéséből, illetve a szerkezet használatából adódik. Ugyanis a korpusz leginkább irodalmi művekből, naplókából, hivatalos iratokból épül fel, amelyekben ez a leginkább élőszóban, vagy levelezésben használt szerkezet ritkábban fordul elő. A számszerű gyakoriság itt torzít kissé, fontosabb viszont az, hogy a meglévő találatoknál milyen arányban oszlik el a különböző típusok használata. A hatvan felszólító módú, első szám második személyben használt típus altípusainak megoszlása a következő: ⁵

(1) A *légy szíves* szerkezet használata 1839-től 1990-ig⁶

1839-1990		Eredmények	
		darab	százalék
főnévi igeneves Pl.: <i>Légy szíves tudatni...</i>		8	13,34%
mellérendelő	kötőszóval Pl.: <i>Légy szíves és tudasd...</i>	9	15%
	kötőszó nélkül Pl.: <i>Légy szíves, tudasd...</i>	38	63,34%
	T/2 Pl.: <i>Légy szíves, tudassátok...</i>	1	1,67%
önmagában Pl.: <i>Péter, légy szíves!</i>		4	6,67%

A főnévi igeneves szerkesztésű típusból nyolc mondat található a korpuszban. Az adatok kis száma miatt nem állapítható meg az, hogy az idő múlásával a használat csökkent volna, a legkésőbbi adat éppenséggel főnévi igeneves használat volt. Arányban az 1800-as, 1900-as években még jelentős a gyakorisága. A mellérendelő összetétel azonban a leggyakoribb. Összesen negyvennyolc adat a hatvanból. A használat mintegy 80%-t teszi ki az adatok

⁵ A százalékos adatok két tizedesjegyre kiírt, kerekített értékek.

⁶ Az adatok a Magyar Történeti Korpuszból (<http://www.nytud.hu/hhc/>) valók.

szerint. A mellérendelő összetétel csoportjában megkülönböztettem a kötőszavas, illetve a kötőszó nélküli használatúakat. Mint köztudomású, a mellérendelő, kapcsolatos összetett mondatoknál a kötőszó kitétele választható. Az ok, amiért mégis külön csoportba rendeztem őket az, hogy az és elhagyása elősegíthette azt a folyamatot, hogy az eredetileg összetett mondat egyszerű mondatként elemződjön újra, a kötőszó kitételével ugyanis egyértelműsítik a mondat összetett voltát. Ha a kötőszót elhagyó típus adatainak száma nagyobb, könnyen lehet indukáló tényezőként venni ezt a folyamatot. A kötőszóval ellátott mondatok száma csak 9 (15%), szemben a kötőszót nem kitevő mondatok számával, amely 38 (kb. 63,34%). A táblázatban „T/2” néven jelölt alcsoport azt a típust jelzi, mely a megkövesedett *légy szíves*-t többes szám második személyű igével használja.

Pl.: 22. „...*Légy szíves.... Segítsetek Hódinak egy kicsit...*” 1944 Örkény István: Voronyezs.

A besorolás itt kissé kétséges. Bár két külön mondatként is felfoghatjuk, úgy gondolom, a szerző más okból választotta szét a két tagmondatot. Azt viszont nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy abban az esetben, ha nem torpant volna meg a szereplő, kitette volna-e a kötőszót, így nem sorolom azok egyik csoportjába sem. Erre a típusra ez az egyetlen példa.

Az „önmagában” csoport olyan mondat szerkesztéseket takar, ahol a második mellékmondat nincs kifejtve, ezért nem dönthető el az, hogy a főnévi igenevet használó vagy a mellérendelő csoportba tartozik-e. A példák kis számára való tekintettel mind a négyet feltüntettem az átláthatóság érdekében.

Pl.: 19. „...*Parancsolj, méltóságos uram!*” -- *Egy percre légy szíves.* -- *Igenis, kérlek tisztelettel! ... Bocsánat -- mondta aztán a papnak s szinte szaladt a ...*” 1941 Tatay Sándor

36. „*a nyanyát Kászonyné Kakas Hanna, és nekem odaszólt: - Légy szíves.*” *Elindítottam a magnót. A nyanya minden elfogultság nélkül...*” 1966 Örkény István: Egy szoba, vályogfal, zsúpfedél

57. „...*Na, mindegy, ez nem tartozik önre. Ferikém, légy szíves!* - *szólt a tweed-főhadnagyhoz.*” *A főhadnagy...*” 1989 Bólya Péter: Ember és hatalom

58. „*ahhoz nem fog odamenni azzal, hogy „anyukám, drágám. légy szíves ezt az uborkát - - ”, tyűü, hát abból azonnal válás lenne!...*” 1989 Csalog Zsolt: Fel a kezekkel!

Mint látjuk, e mondatokban a *légy szíves* részben egyfajta megszólítás szerepet játszik, részben pedig valamiféle felhívó funkciót. Adott esetben többnyire kiegészíthetők tartalmas igével. Lehetséges, hogy ez a mellékmondatot törölő verzió is közrejátszott a szemantikai kifehéredésben, ugyanis itt a figyelemfelkeltő funkció és a felkérő, de a szituációból kikövetkeztethető, valódi felkérés összemosódhat. A jelentés ezáltal könnyen általánosulhat.

2.2 A légy szíves szerkezet használata 1998-tól 2003-ig

A használatot demonstráló, az 1998-tól 2003-ig tartó időtartamot magába foglaló adatok szintén egy korpuszból, a Magyar Nemzeti Szövegtárból valók. A felhasznált adatok mind a magyarországi, szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági nyelvváltozatot tartalmazzák. A minta a MNSz minden elérhető alkorpuszát tartalmazza, így a sajtó, a szépirodalom, a tudományos, a hivatalos és személyes alkorpuszokat is. A szövegtár összetétele abból a szempontból lehet fontos, hogy az adatok többsége a személyes alcsoportba tartozókból került ki. Kizárható, hogy ennek oka az adattár felépítése. Nem ez ugyanis a legnagyobb alkorpusz. (A legtöbb adatot tartalmazó alkorpusz a sajtó.) A mintában szereplő adatok 75%-a a személyes típusba tartozik. Ez leginkább abból adódik, hogy a szerkezet informális közlésekben a leggyakoribb.

Az egész szövegtárból százelemű, véletlenszerű mintát vettem. A könnyebb összehasonlítás érdekében az 1800-as, 1900-as adatokat és a MNSz-ből vett minta adatait (1998-tól 2005-ig tartó időszakból vett százelemű, véletlen minta) egy táblázatba rendeztem. (A korábbi mintavétel százalékos adatai kerekített értékek.)

(2) A *légy szíves* szerkezet típusainak megoszlása különböző korszakokban

Összevetés		1839-1990		1998-2005	
		darab	százalék	darab	százalék
főnévi igeneves Pl.: <i>Légy szíves hozni...</i>		8	13,34%	9	9%
mellérendelő	kötőszóval Pl.: <i>Légy szíves és hozz...</i>	9	15%	5	5%
	kötőszó nélk. Pl.: <i>Légy szíves, hozz...</i>	38	63,34%	83	83%
	T/2 Pl.: <i>Légy szíves, hozzatok...</i>	1	1,67%	1	1%
önmagában Pl.: <i>Péter, légy szíves!</i>		4	6,67%	2	2%

Az eredmények összevetésénél a százalékos adatokkal dolgoztam. Látható, hogy a főnévi igeneves szerkesztés gyakorisága 4% körüli csökkenést mutat. A mellérendelő szerkezet a korábbi mintavétel esetében az összes előfordulás 80%-át teszi ki, ugyanez a későbbi mintában 89%-ra tehető. A kötőszót használó mellérendelés gyakorisága 10%-kal csökkent, a kötőszót elhagyó típus gyakorisága közel 20%-kal nőtt. A T/2-vel jelzett típus (*Légy szíves + többes szám második személyben álló ige*) mindkét vizsgálatban egyszer szerepel. Az önmagában álló típus (figyelemfelhívó használat, vagy a szituációból egyértelmű mellékmondat) előfordulása csökkent.

A minták adatai alapján azt a következtetés vonhatjuk le, hogy az idő során a kötőszó nélküli mellérendelő típus, mely azelőtt is a leggyakoribbnak számított, még inkább gyakorivá vált az összes többi használt típus rovására.

3 A szíves szó produktivitása

A szíves szó produktivitása, más szerkezetekben való jelenléte egyre inkább csökkent az idő folyamán. Ma már a légy szíves szerkezeten kívül a szót leginkább megkövült formákban találjuk meg Pl.: *szívesen, szíveség* stb.

(3) A szíves szó produktivitása

	MTK adatok 1772-1816	MTK adatok 1820-1900	MNSz adatok (1998-2003)
szívesen/szívesebben	18	54	81
szíveség	28	11	3
szíves + főnév	54	24	2
létige + szíves	0	7	12
szíveskedik	0	4	1
szíves örömet	0	0	1

A produktivitás csökkenésének vizsgálatára a *szíves* kapcsolódásait vizsgáltam más elemekhez, különböző időszakokban. A táblázat első két oszlopának adatai a Magyar Történeti Korpuszból vett 100-as, véletlen mintavétel alapján kerültek be. A későbbi mintavétel a Magyar Nemzeti Szövegtárból, a személyes alkorpuszból származik. Ennek oka, hogy a személyes alkorpuszban található szövegek hasonlítanak leginkább az élőbeszédre, hiszen itt leginább fórumhozzászólásokat találunk.

A fenti táblázatban látható, hogy a szíves szó főnévvel való kapcsolódása (*szíves segedelem, szíves figyelem* stb.) egyre ritkább lesz, míg a *szívesen* alak gyakorisága rohamosan nő. A légy szíves szerkezet is gyakoribbá válik.

Ezen adatokból egyértelműen látszik, hogy a szíves szó produktivitása erősen csökkent az elmúlt időszakokban. A produktivitás csökkenése pedig sok esetben elősegíti egy szerkezet változását, megkövülését. A szinte mindig együtt álló alakok ugyanis gyakran egy egységként elemződnek. Ezt Bybee (2010) chunkingnak nevezi.

4. A szerkezetben létrejött változások nyelvi szintekre bontva

A szerkezetben minden nyelvi szinten változási folyamat tapasztalható. Ezek együttes hatásával alakulnak ki a különböző innovatív formák, melyek egy folyamatos változás lépcsőfokait képviselik. Ezek a lépcsőfokok tehát: A tartalmas igét főnévi igenév alakban használó típus, az előbbit a használatban egyre inkább kiszorító mellérendelő típus, mely kötőszavát egyre kevésbé teszik ki a beszélők. Kezd megkövesedni, így a szerkezet kezdi elveszíteni összetett mondati státuszát. Egyalakúsodni kezd, majd összeolvad, alakja megrövidül, használatában határozószó-szerűvé válik. Ezt a változási folyamatot bontom le az alfejezetekben. Az alfejezetekben a nyelv különböző szintjein haladok végig és elemzem a folyamatban, az adott szintre hatással lévő mechanizmusokat. A szintaktikai változásokat, majd a morfológiai, később a fonológiai szinteket vizsgálom. Végül a szerkezet jelentéstani módosulásaival foglalkozom. A mechanizmusoknál általában rövid leírást adok azok jellemzőiről, nem szándékozom azonban hosszabban kifejteni a hozzájuk kapcsolódó fogalmi vitákat, illetve részletesen taglalni a folyamatok példáit, esetleges kivételeit, csak amennyire ezek témámhoz szorosan kapcsolódnak, vagy az általam vizsgált változás egy részét más szempontból világítják meg.

4.1.Szintaktikai változások:

A szintaktikai változások a mondat szerkezetét módosítják. E változások közé tartozik az újraelemzés és kiterjesztés. Az újraelemzés folyamán a mondat belső felépítése módosul, majd a kiterjesztés folyamán olyan helyzetekben is megjelenik az új mondat szerkezet, melyben addig nem.

4.1.1.Az újraelemzés:

Adott esetben egy szó sorhoz többféle mondat szerkezet rendelhető. Esetünkben, a *légy szíves* szerkezetnél, a mellérendelő változatban az egyik mondat szerkezet az eredeti, melyben

a *légy* szíves egy VP szerkezet, ha úgy tetszik, állítmány és állítmánykiegészítő szintagmatikus kapcsolat (odaértett alannyal), a másik, újabb mondat szerkezetben a *légy* szíves határozószerű lesz, nem kezelhető külön mondatként. Itt a szerkezet újraelemződött. Az első szerkezetnél, mely főnévi igenévvel szerkesztődik, a főige a létige lesz. Ez hordozza a számot, személyt, időt és módot. A tartalmas ige csupán lexikai jelentésével járul a mondat struktúrájához, főnévi igenévi alakban áll. Ebben a szerkezetben ugyanis nem kaphat személyragot. A **Légy szíves hoznod nekem egy almát* mondat kétségtelenül agrammatikus. A személyrag hordozására nincs is szükség, ezt a feladatot elvégzi a létige. A mellérendelő szerkezetnél az igék egyeztetve vannak a szám, személy, mód és idő szerint. Az idővel kapcsolatban: a szerkezet csak felszólító móddal, illetve feltételes móddal szerepel, ezért az idő kizárólag jelen idő lesz. Így a mellérendelő szerkezetnél (*Légy szíves és hozz nekem egy zsemlét*) mindkét ige hordozza ezen kategóriákat. Az újraelemzett szerkezetnél az első tagmondat egyalakúsodni kezd, már nem hordozza a szám, személy, mód, idő kategóriákat, hiszen például (T/2)-ben is *légy*. Pl.: *Lányok, légy szíves, mosogassatok el magatok után!* Nincs is rá feltétlenül szükség, hiszen a tartalmas ige hordozza őket. A *légy* szíves, később a *légyszi* szerepe már leginkább a felhívó funkció. A főigei szerep a változás során a létigéről áttevődik a tartalmas igeire. A mellérendelő mondat változásánál a két egyenértékű igéből az egyik, a létige, valószínűleg általánosabb jelentése miatt kevésbé válik fontossá, így történhet meg összeolvadása az őt követő melléknévvvel. A mellérendelő összetett mondat, a *légy* szíves változása során egyszerű mondattá válik. Ez a mondategyszerűsödési folyamat tendenciának tekinthető. Gyakori ugyanis, hogy azon összetett mondatokban, ahol a „főige egyszerű” (*jön, megy, áll, van*), a függőige és főige kapcsolata megváltozik. A függőige lesz a főige. Néhány esetben ezek az igék látszólagos határozószóvá váltak (Hopper & Closs Traugott 2003). A *légyszi* a változások során szintén határozószó-szerűvé vált.

4.1.2. Kiterjesztés:

Az újraelemzést bizonyítja az is, hogy az eredetileg ragozott létigei rész egyalakúsodni kezd. A *légy* szíves létigéje a mellérendelő szerkezetben egyeztetve van a másik mellékmondat tartalmas igéjével: *Légy (E/2) szíves és hozz (E/2) egy kávét!* Ezek szerint a *Légy (E/2) szíves, hozzatok (T/2) egy kávét!* -típus grammatikailag helytelen volna. A kiterjesztés azonban nem zajlott le maradéktalanul, mivel csak második személyben használható. Ennek valószínűleg pragmatikai okai vannak. Egyrészt az, hogy az egyes és többes szám első személyben használt felszólító alak nagyon ritka használatú. Többnyire csak beágyazott mondatban jelenik meg, akkor is ritkán. Például: *János azt mondta, hogy legyek*

szíves és hozzak neki egy kávét. A szerkezet használata szintén ritka első szám harmadik személyben és többes szám harmadik személyben. A magázódó formák, melyek egybeesnek az első szám harmadik és többes szám harmadik személyekkel, sokkal gyakoribbak a hétköznapi beszédben, azonban a magázódó szituációban a *légy szíves* analizálhatósága miatt (átlátszik az egyes szám második személyű ragozás) kellemetlen félreértésekhez vezetne. Valószínűleg ezen okoknál fogva nem ment végbe a kiterjesztési folyamat és ennél az alaknál vélhetően nem is fog.

Más a helyzet azonban a későbbi, már határozószó-szerű *légyszi* alakkal. A *légyszi* használata már sokkal általánosabb. Bár kicsit furcsa, de nem egyértelműen agrammatikus a magázódó használata. Pl.: *‘Légyszi, hozzon nekem is egy kávét!* A kiterjesztés azonban itt sem ment végbe teljesen, bár nagyobb esély van rá, mint az előző alak esetében. Egyes szám első személynél szintén csak beágyazott mondatban jelenhet meg, azonban ennek helyessége már kérdéses. (*‘Akkor azt mondta: légyszi, hozzak egy almát.*) Többes szám első személyben: való használata megszokott. Pl.: *Légyszi, induljunk már!*

Az eredeti szerkezetben a *légy szíves* csak olyan igével állhatott együtt, melynek odaértett alanya ágensi szerepű, így hatalmában áll megtenni azt, amit kérnek tőle. Ez a *légyszi* esetében mindenképp megváltozott. A *légyszi* állhat mediális igékkel is. Pl.: *Légyszi, ne fagyjon!* Másfelől pedig az eredeti szerkezet csak személyt, élőlényt szólíthatott fel, nem vonatkozhatott tárgyakra, fogalmakra, csupán személyekre. A *légyszi* esetében ez sem állja már meg a helyét. Pl.: az illető feltesz egy könyvet a polcra, ami nem áll túl stabilan és azt mondja: *Légyszi, ne ess le!* Az ige egyrészt mediális, másrészt pedig a könyv nem személy, még csak nem is élőlény, aminek bármennyire is hatalmában állna szembeszállni a gravitációval. Másik példa: így, a tél végének beálltával gyakran találkozhatunk fórumokon, adatlapokon a következővel: *Légyszi, legyen már tavasz!* Ez az eredeti alakkal nem jöhetne szóba (**Légy szíves, legyen már tavasz!*). Egészen agrammatikusnak találnánk. Az, hogy az új alak más típusú mondatokban is megjelenhet, a kiterjesztés eredménye, de szorosan kapcsolódik hozzá a jelentés általánosulása, melyet a 4.4-es alfejezetben fejtek ki bővebben.

4.2.Morfológiai változások:

Hagyományosan a morfológiai változások közé tartoznak a következők: morfológiailag megjelenített nyelvtani kategóriák változásai: ide tartoznak például a hangváltozások következtében létrejövő egybeesések, melyek eltörölhetik a morfológiai szembenállást. Ezen kívül az újraelemzés: e folyamat során a szó morfológiai szerkezete megváltozik. A hallgató más mögöttes szerkezetet tulajdonít a hallottnak, mint amit eredetileg a beszélő. Ide tartoznak

még az analógiás változások: a nagyobb tendenciák kiterjesztésével a változás során eltörölődnek az anomáliák. A kategóriaváltásban a szó szófaji besorolása a folyamat során megváltozik, pl.: igéből segédige válik. Morfologizálódás: valami morfológiai elemmé válik, ami eddig nem volt az. A *légy szíves* változása esetében számunkra a leglényegesebb az újraelemzés és az ahhoz kapcsolódó grammatikalizáció.

4.2.1.Újraelemzés és grammatikalizáció

A grammatikalizáció megnevezés Antoine Meillet-től ered, Saussure tanítványától. Bár ő és követői használták először ezt az elnevezést, melyet a nyelvészet mai napig használ, Therese Lindström szerint „inkább újra felfedezték és az előzményektől függetlenül újra megnevezték”. Lindström szerint tehát a nyelvre vonatkozó kutatások kezdetétől foglalkoztak a grammatikalizációs folyamatokkal, azonban más elnevezéssel illették a jelenséget (Dér 2005: 7). Nem véletlen ezek szerint, hogy oly régóta foglalkoztatja a kutatókat ez a jelenség. Nagy szerepe van ugyanis a grammatikai morféimák kialakulásában. Mint tudjuk, a magyar toldalékok nagy része is ilyen folyamatok eredménye (*-ban, -ben* rag kialakulása, határozószók, partikulák létrejötte)(Dér 2005:27). A kutatók, mint láttuk, egyetértenek az újraelemzés és grammatikalizáció jelentőségében, nagyjából meghatározásukban is. „A grammatikalizáció a legáltalánosabban elterjedt felfogás szerint olyan nyelvi változást takar, amelynek során lexikális elemekből grammatikai elemek válnak, illetve már grammatikaiak lett elemek további grammatikai funkciókat vesznek fel.” (Dér 2005: 30) Az újraelemzés definícióiban is többségében megegyeznek a nyelvészek: „In reanalysis, the grammatical – syntactic and morphological – and semantic properties of forms are modified.”(Hopper & Closs Traugott 2003) Az újraelemzés/ reanalízis során az alakulat grammatikai tulajdonságai tehát megváltoznak.

4.2.2.Morfológiai újraelemzés a szerkezetben:

A szerkezet két tagja, a felszólító módú létige és a melléknévképzővel ellátott főnév (*szív*). Feltehetően a gyakori használat miatt, valamint amiatt, hogy a *szíves* jelző már sokkal kevésbé produktív és jelentésének elhomályosulása okán egy alakként elemződik újra. Az elemek kohéziója megváltozik. A kohézió a nyelvi szekvencia státuszát jelenti. A kohézió négy státusza általában kontinuumot alkot a nyelvi változásoknál. Független szóból az esetek többségében klitikum, később affixum, majd egy nagyobb egység analizálhatatlan része lesz. Esetünkben a végső státusz, a *légy* elemnél a *szíves* összetevő már teljességében analizálhatatlan. Ehhez természetesen hozzájárul a fonológiai redukció is, erről azonban a fonológiai változások alfejezetben lesz szó részletesebben.

4.2.3.Grammatikalizáció a szerkezetben:

A légy szíves szerkezet összeolvad, összetett szóvá válik. (*Légyszíves, kérj egy pitét!*) Az összeolvadást fonológiai redukció követi. Az újonnan kialakult elem a lexikai elemekből grammatika elemmé, diskurzuspartikulává válik. Mint azt néhány alfejezettel előbb tárgyaltam, minden folyamat, mely során lexikális elemből grammatikai elem képződik, grammatikalizációnak tekintendő.

4.3.Fonológiai, fonetikai változások

A szerkezetben két fonológiai változás zajlik. Az egyik, a már előbb említett fonológiai redukció, a másik pedig a [j] (gy) és [s] (sz) szekvencia fúziója.

A nyelvekben tapasztalt hangtani változásokra a redukció, illetve az összeolvadás jellemző. Ennek az univerzális tényezőnek jó magyarázatát adja az úgynevezett Lüdtke-törvény. Ez kimondja azt az észrevételt, miszerint a megnyilatkozás megformáltsága artikulációs szinten alulról nyitott, felülről pedig zárt, azaz egy adott megnyilatkozásnak megvan a maximálisan artikulált formája, azonban bármilyen lazán elmondható (a közléshelyzetből még akkor is kiderül), a nyelvtani-lexikai megformáltság azonban alulról zárt, hiszen ahhoz, hogy megnyilatkozássá váljon, legalább minimális mértékben jelen kell lennie a nyelvi alakoknak, felülről azonban nyitott, mivel bármilyen mértékben lehet az terjengős. Ennek következményeként a szóalakok folyamatosan zsugorodnak, miként azt a *légyszi* esetében láthatjuk (egy egész szótaggal válik rövidebbé a szóalak), szintaktikai, illetve lexikális elemekkel viszont bővülnek (a létigéhez kapcsolódik a mondat további, kifejtett része, azaz a szóalak kibővül). Mint azt Cser András (2010) cikkében összegzi: a kifejezések hangalaki zsugorodása, nyelvtani-lexikális bővülése és tömörödése ciklikus körforgást mutat. E három, egymást tápláló folyamat irányát a Lüdtke által kimondott artikulációs megformáltság felülről való zártsága, illetve a nyelvi megformáltság alulról korlátos volta határozza meg (Cser 2010: 129).

4.3.1.Fonológiai redukció

A nyelvi változások során gyakran következik be fonológiai redukció, ez többnyire a szóalakok végét érinti. A redukció folyamatának fontos tényezője lehet a gyakoriság. A gyakrabban használt elemek ugyanis nagyobb eséllyel és gyorsabban erodálódhatnak más elemeknél. Pl.: ang. *going to* > *gonna*. Nem minden gyakorta használt elemnél történik meg a redukció, valamint nem is feltétele e folyamatnak a gyakoriság, az a tendencia azonban megállapítható, hogy a gyakoribb elemek nagyobb arányban erodálódnak (Bybee 2010: 127).

Hagyományosan kiváltó okként szokták említeni a gyors, illetve hanyag beszédmodot, illetve azt, hogy a szóalakok első két szótagjából már az emberek többsége ráismer az adott szóra. Emellett közrejátszhat az a tény, hogy a magyar nyelvben, a tartalmas lexikai szavaknak, alapesetben mindig az első szótagjára esik a hangsúly. Ennek oka, hogy a magyar nyelv a kötött hangsúlyú nyelvek csoportjába tartozik, akár a francia, vagy a lengyel (Kassai 1998: 224). A *légy* szó egy szótagú, így az nem redukálódhatott. A szerkezet első szám második személyű alakjánál megtörtént az összeolvadás, melyből *légyszíves* lett. Mivel egy alakká olvadt, a *szí-* szótag elvesztette hangsúlyát. Az újonnan keletkezett alakzat három szótagú lesz. Ez hamar két szótagra redukálódik és a szóvégi, hangsúlytalan szótag lekopik.

4.3.2.Fúzió:

A legújabb típusban, mely a standardben nem teljes mértékben elfogadott, azonban kétségtelenül használatban van a köznyelvben, a [j] (gy) és [s] (sz) hang fúziója során [ts:]ként realizálódik, amit írásban is sok esetben így cc-vel jeleznek (pl.: *lécci*), teljesen elmosva ezzel a határt a két összetevő között. A fúzió létrejött a fonémák fizikai megvalósulásával, azaz a fonetikával magyarázható. A [j] hang palatális képzéshelyű, zöngés affrikáta, az [s] pedig dentális, zöngétlen réshang. A fúzió során hosszú mássalhangzó keletkezik, tehát a két rövid mássalhangzóból egy hosszú lesz. A fúzió során [ts:] keletkezik, mely dentális, zöngétlen affrikáta. Úgy látszik, hogy megtartja az [s] zöngétlenségét és denti-alveoláris képzési helyét, átveszi azonban a [j] hang képzésmódját,⁷ ezzel affrikátává válik (Kassai 1998: 116). A [js] szekvencia fúziója sem lenne ez előbbieket látván hangtani szempontból magyarázhatatlan, logikusabb azonban az a feltételezés, miszerint a magyar nyelvre jellemző zöngésségi hasonulás szabályának kimenete a [cs] (tysz) szekvencia lesz, [js] (gysz) együttállások esetén. Ezen kívül működik még egy szabály, mely szerint a [cs] (tysz) szekvenciából [ts:]-t (cc-t) képez.⁸ Felesleges lenne így olyan szabályt alkotnunk, aminek bemenetei a [js] és [ts] szekvenciák. Mivel a zöngésségi hasonulás kimenete bemenetet képez a cc-sító szabálynak, sorrendileg a zöngésségi hasonulás szabálya előbbre helyezkedik el, mint a cc-sító szabály. A két szabály ezek szerint tápsorrendet képez. A zöngésségi hasonulás szabálya a következő: [+ zörej] > [α zöngés] / _ [+ zörej, α zöngés]. Kifejtve: a zörejhangból azöngés lesz abban az esetben, ha utána azöngés zörejhang áll. A cc-sító szabály pedig: [c+s] > [ts:]. Kifejtve: [cs] szekvenciából [ts:] lesz. A szabályok sorrendje a következő:

⁷ Bár a [ts:] és [tʃ:] hangok besorolása nem teljesen egyértelmű, az általam felhasznált könyv affrikátának tekinti, így dolgozatomban én is így hivatkozom rájuk, annak ellenére, hogy palatalizált zárhangoknak is tekinthetők, melyek hosszabb felpattanása a palatális képzéshelynek tudható be.

⁸ Ugyan a szabály [ds] és [ts] szekvenciákkal is működik, ezt nem veszem bele elemzésembe, az általam vizsgált alakhoz ugyanis a szabály ezen kiterjesztései nem relevánsak.

(4) A fonológiai szabályok sorrendje

Szabályok	Bemenet	Kimenet
1.zöngésségi hasonulás [+zörej] > [azöngés]/_[+zörej, azöngés]	[ɛjsɛr (egyszer) [le:jsi] (légszi) [nɔjsa:ju:] (nagyszájú) [u:jsɛrɛtne:m] (úgszeretném)	[ɛcsɛr] (etyszer) [le:csi] (létyszi) [nɔcsa:ju:] (natyszájú) [u:csɛrɛtne:m] (útyszeretném)
2.cc-sító szabály [c+s] > [ts:]	[ɛcsɛr] (etyszer) [le:csi] (létyszi) [nɔcsaju:] (natyszájú) [u:csɛrɛtne:m] (útyszeretném)	[ɛtsɛr] (eccer) [le:tsi] (lécci) [nɔtsa:ju:] (naccájú) [u:ts:ɛrɛtne:m] (úcceretném)

Mint azt látjuk, az ötödik példában (*úgy szeretném*), a cc-sító szabály nincs tekintettel a szóhatárookra, sem a szótő és toldalék határára (*egyszer*). Ezen adatok tudatában kijelenthető, hogy egy környezetfüggő (a hangkörnyezet szabja meg, mivel csak a [cs] szekvencia együttállásánál következik be a változás) automatikus változás, ugyanis a [cs] együttállása minden esetben⁹ kiváltja a fúziót az adott nyelvben. A cc-sító szabály során a zöngétlen, palatális affrikáta és a dentális zöngétlen réshang fúziójával hosszú, zöngétlen, denti-alveoláris affrikáta keletkezik. A felszíni szerkezet, megvalósulás átvethet a mögöttes szerkezetre, a hallgató így az elhangzott felszíni alakot a mögöttes alakra viheti át. Az új alaknál a felszíni és mögöttes alak így megegyezhet. A beszélő azonban eredetileg nem ezt a mögöttes alakot használta, a hallgató által az alakzat mögöttes szerkezete ennek során módosul. Ha a hallgatónál a mögöttes alak is *lécci* lesz, az analizálhatóság teljességében elveszik.

Az *í* megrövidülésével kapcsolatban: a *szív* szót hosszú *í*-vel ejtjük, képzett változatát azonban röviden. A *szíves* szóban, kiejtésben rövid i-ként realizálódik. Az írásmód azonban a szóelemző módot követi ebben az esetben, nem pedig a kiejtés elvét. A fonológiai változásoknál a kiejtést vesszük figyelembe. Így itt rövideülés nem történt, hosszú ugyanis nem is volt.

⁹ A szabály ugyan mindenhol kiváltja a fúziót, ez azonban nem jelenti azt, hogy a szabály mindenütt jelen van. Úgy gondolom, a szabály csak bizonyos nyelvváltozatokban van jelen, innen terjedhetett a *lécci* alak a standardbe.

4.4. Szemantikai változások:

Szemantikai általánosulás: A grammatikalizáció során az alakzat jelentéstanilag is igen gyakran megváltozik. Ez többnyire általánosulással jár, ritkán előfordul specifikálódás, de az első sokkal gyakoribb. Ezt a változást a szakirodalom többféle néven ismeri. Nevezhetjük szemantikai általánosulásnak (generalization), szemantikai kifehéredésnek (bleaching), vagy szemantikai redukciónak. Tulajdonképpen mind a három kifejezés jól szemlélteti a jelenséget, miszerint az újonnan keletkezett, grammatikalizálódott elem a kiinduló lexikai elemtől, illetőleg elemektől kapja jelentését, azonban ez a jelentéstartalom sokkal kevésbé lesz specifikus. Sokkal általánosabb lesz, mondhatni, kifehéredik, csak elvontabb szemantikai jegyeit őrzi meg. Ez megfigyelhető a *légy szíves* változása esetében is, ugyanis jelentése már leginkább egy óhajtás, akarat kifejezését kimutató elem lett, az eredeti, konkrét felhívó funkcióból, ami 'legyél olyan segítőkész' jelentéssel bírt eredetileg. Később már csak a felszólítást tette formálisabbá, ez a jelentéstartalom még mindig megvan, azonban sok esetben már csak a beszélő hozzáállását jelzi a mondatban közölthöz. Pl.: *Légyszi, legyen már tavasz!*, *Légyszi, álljon már el az eső!* Az első példamondat esetében a valóbani jelentés: 'Szeretném, hogy tavasz legyen végre', a második: 'Szeretném, ha elállna az eső'. A jelentés általánosulása miatt, mint láttuk, az elem olyan más elemekkel is állhat, melyekkel eddig nem állhatott volna, illetve olyan kontextusba kerülhet, amely addig nem volt lehetséges (Bybee 2010: 167).

4.5 Az innovatív formák szófaji besorolása

A dolgozatban amellet érvelek, hogy a szerkezetből diskurzuspartikula lett, ugyanis a Gyuris (2008) által felállított kritériumokat maradék nélkül teljesíti.

Diskurzuspartikulák formai jegyei Gyuris (2008) szerint:

nem tagadhatók, nem válaszolnak semmilyen kérdésre, nem koordinálhatók.

Sem a *légyszi/lécci*, sem pedig a *légyszíves* nem tagadható, nem válaszol semmilyen kérdésre és nem mellérendelhető.

„A diskurzuspartikulának egy adott mondatba helyezése nincs hatással annak jólformáltságára, amennyiben a partikula a mondatfajtaival kompatibilis és a partikula helye a mondat meghatározott pozícióira korlátozódik (fókusz, illetve tagadószó pozíciója előtti, vagy az ige utáni pozíciókra)” (Gyuris 2008: 639)

Belátható, hogy ez a vizsgált formák esetén is így van.

Pl.: *Hozz egy kávé!* ->*Légyszi, hozz egy kávé!*

Jelentéstani szempontból nem befolyásolják az őket tartalmazó mondatok deskriptív, vagy propozicionális tartalmát (jelentéstartalmát). A mondat jelentéséhez úgy járulnak hozzá, hogy kifejezik, hogyan ítéli meg a beszélő saját, vagy a hallgató attitűdjét, illetve a hallgató és a saját közös attitűdjét a mondat deskriptív tartalmával kapcsolatban. Ezt Gyuris (2008) expresszív tartalomnak nevezi. Belátható, hogy az újonnan kialakult formák szintén expresszív tartalommal egészítik ki a mondat jelentéstartalmát.

Mivel ezek az alakok a diskurzuspartikulák minden tulajdonságát teljesítik, diskurzuspartikulának tartom őket. Kenesei (2005) szerint a partikulák a függőszók csoportjába tartoznak. Megállapítható tehát, hogy a lexikális elemekből a változások során egy grammatikai szó jött létre, tehát grammatikalizáció történt.

5. A légy szíves szerkezet használata, a típusok elfogadottsága napjainkban

A nyelvi változásoknál jellemzően a régebbi és az újító alakok sokáig együttesen jelen vannak a nyelvben. Így van ez a vizsgált szerkezettel is. A szerkezet mai használatát egy kérdőíves felmérés¹⁰ alapján vizsgáltam. A tesztben 8 kérdés található, mely a változás folyamatának lépéseire irányul. Az első kérdés a főnévi igeneves típus elfogadottságára vonatkozik, a második a kötőszót kitevő mellérendelésre, a harmadik a kötőszót elhagyóra, a negyedik a *légy szíves* alak és többes szám második személyű tartalmas ige használatára, az ötödik a mediális igével való szerkesztésre, a hatodik a *légyszi* többes szám második személyű tartalmas igével való használatára, a hetedik a *légyszi* mediális igével való elfogadottságra irányul. Az utolsó, nyolcadik kérdés tárgya pedig a *lécci* írás-, ejtismódja. Az adatgyűjtéshez a papír alapú kérdőívezésen kívül felhasználtam még digitális (internetes) kérdőívet is. A kapott válaszokat ez után összességében is feldolgoztam. Ezután három korcsoportra osztottam a válaszadókat. Az első és legfiatalabb korosztály 15 és 20 év közötti, a második 20 és 30 év között, a harmadik pedig 30 év feletti (pontosabban 30-tól 67 évig). A korosztály szerinti felosztás oka az, hogy feltételezésem szerint a fiatalabb korosztály szívesebben használja az innovatív formákat, kevésbé a régebbieket, esetleg nem is találják semlegesnek a legrégebbi, főnévi igeneves típust (régiesnek, archaikusnak vélhetik, esetleg akár helytelennek is). A generációs változás elméletének igazolása volna az is, ha az idősebb korosztály ennek pontosan az ellentéte lenne, azaz nem fogadnák el az újító formákat, természetesebbnek

¹⁰ A kérdőív eredetije megtalálható a függelékben a Kérdőív címszó alatt

találnák a régebbieket. Az adatokból kiderül majd, igazolják-e feltevésem, vagy megcáfolják azt. A vizsgálatból mindenesetre fontos következtetések vonhatók le.

5.1.A felmérés összesített eredményei

Az adatgyűjtésben olyan módszer mellett döntöttem, melyben az összes kitöltött adatlapot feldolgoztam (kivéve azokat, ahol a kitöltés hiányos volt). Ebből adódóan a különböző korcsoportok nincsenek teljesen egyenlően képviselve, hiszen ez egy véletlenszerű gyűjtés. (A korcsoportok összehasonlításánál így inkább százalékos adatokkal fogok dolgozni, de ez már a következő vizsgálat témája lesz.) Nézzük most az összes válaszadó eredményeit. A kérdések témáit a fejezet elején felsoroltam, a kérdőív eredetijét pedig a függelékben is feltüntettem, az érthetőség kedvéért azonban a kérdés irányultságát itt is ki fogom fejteni. A táblázatban nem ismertetem az összes eredményt, csak a kérdésekre adott legjellemzőbb válaszokat jelenítem meg.

(5) Az újabb szerkesztések elfogadottsága különböző korosztályokban

kérdések	korcsoport	15 és 19 év között	20 és 29 év között	30 évnél idősebb
1. főnévi igeneves <i>Legyetek szívesek nekem is hozni egy fánkot!</i>		3. elfogadható, de nem használná. 55,26%	3. elfogadható, de nem használná. 48,53%	3. elfogadható, de nem használná. 38,30%
2. mellérendelő, kötőszóval <i>Legyetek szívesek és hozzatok nekem is egy fánkot!</i>		3. elfogadható, de nem használná. 42, 10. 4. teljesen jó, használná. 42,10.	4. teljesen jó, használná. 54,41%	3. elfogadható, de nem használná. 42,55%
3. mellérendelő, kötőszó nélkül <i>Legyetek szívesek, hozzatok nekem is egy fánkot!</i>		4. teljesen jó, használná. 65,79%	4. teljesen jó, használná. 64,71%	4. teljesen jó, használná. 78,72%
4. T/2-es tart. ige <i>Légy szíves, hozzatok nekem is egy fánkot!</i>		1. helytelennek találja. 44,74%	1. helytelennek találja. 57,35%	1. helytelennek találja. 70,21%
5. légy szíves+med. ige <i>Légy szíves, ne essen már az eső!</i>		1. helytelennek találja. 86,84%	1. helytelennek találja. 83,82%	1. helytelennek találja. 93,62%
6. légyszi+T/2 <i>Légyszi, hozzatok nekem is egy fánkot!</i>		4. teljesen jó, használná. 92,10%	4. teljesen jó, használná. 67,65%	4. teljesen jó, használná. 44,68%
7. légyszi+med. ige <i>Légyszi, legyen már jó idő!</i>		1. helytelennek találja. 42,11%	1. helytelennek találja. 47,6%	1. helytelennek találja. 76, 59%

8. lécci-t ír/ejt <i>A légy-szi-t inkább lécci-nek írja, vagy ejti.</i>	3. lécci-t ejt, de légy-szi-t ír. 42,11%	3. légy-szi-nek írja, lécci-nek ejti. 30,88% 4. légy-szi-t ejt és ír. 30,88%	5. nem használja a légy-szi-t, csak a légy-szíves-t. 44,68%
---	--	---	---

Mint azt a kérdőíven látni (a függelékben megtalálható), a kérdésekben példamondatok vannak, melyek egy-egy típust képviselnek. Az (5) táblázatban megadtam a százalékos adatokat is, melyek természetesen kerekített értékek, valamint kiemeltem az adott válaszok közül azt, melyet legtöbbször jelöltek.

Az eredmények szerint a főnévi igeneves szerkesztést a válaszadók közel fele elfogadhatónak találja, de nem használja. Ezt a választ jelölték meg legtöbbször, a többi válasz eredménye megoszlik. Sokak szerint teljesen jó, de vannak, akik helytelennek, régiesnek tartják.

A mellérendelő és kötőszót használó szerkezetet a legtöbbször teljesen jónak tartják, nem sokkal marad el azonban azon válaszadók száma, akik inkább nem használnák, de nem tartják hibásnak.

A kötőszó nélküli mellérendelést tartjuk a standardben leginkább elfogadottnak, valamint leginkább semleges használatúnak. Várható volt, hogy a beszélők elfogadottnak tartják. 69,28%-uk (106 adat) annak is tartja. Érdekes azonban, hogy a többi válaszra is vannak adatok. 8-an egyenesen helytelennek találják, 5-en régiesnek, 34-en pedig inkább nem használnák.

A *légy* *szíves* és a többes szám második személyű tartalmas igét használó szerkesztés (már egyalakúsodó típus) a többség szerint helytelen (58,17%), ugyanakkor a válaszok másik végpontját, mely szerint a típus teljesen helyénvaló, 30,06%-uk jelölte. A köztes válaszok elenyészőek. Az emberek tehát vagy elítélik, vagy használják – ritka a köztes álláspont. Mint azt a későbbi, a *légy-szi* használatára irányuló kérdéseknél, a *légy-szi* azonban 66,67%-uk szerint állhat többes számú tartalmas igével. Ez azt mutatja, hogy a *légy-szi* már sokkal inkább egyalakú, sokkal önállóbb. Már nem átlátható annyira. Kevésbé ismerik fel benne a létige egyes szám második személyű, ragozott alakját.

A *légy* *szíves* mediális igével való együttállását (*Légy szíves, ne essen már az eső!*) a túlnyomó többség helyteleníti (87,58%). A mediális igével való szerkesztést a *légy-szi* alaknál is kifogásolják, nem annyira nagy azonban az egyetértés e tekintetben (54,9%), mint a *légy* *szíves* esetében.

Az utolsó, nyolcadik kérdés arra irányul, hogy mennyire fogadják el a *lécci* írásmódot, illetve mennyien ejtik *lécci*-nek (vagyis inkább mennyire gondolják úgy, hogy annak ejtik).

Az első választól eltekintve, mely szerint *lécci*-t ír és ejt, a többi válasznál elég megosztottak az adatok. Nincs nagy különbség ezek értékei között.

5.2.A szerkezet használatának korcsoport szerinti összehasonlítása

A fejezet bevezető részében már szoltam a korcsoportok szerinti felosztás okairól. A három korcsoport tehát: 15- től 19 évig, 20-tól 29 évig, valamint a 30 év felettiek köre.

Mint látható az (5) táblázatban, a korcsoportos összehasonlításban a főnévi igeneves szerkesztésnél a korcsoportok véleménye megegyezik. Elfogadják, de nem használnák. Mint azt néhány oldallal előbb írtam, azt vártuk volna, hogy az idősebb korosztály inkább jónak találja majd a felmérésben, ez azonban nem igazolódott be. Egyébként azok a válaszok, melyek szerint teljesen jó, sem mutatnak nagy eltérést a korcsoportok közt. Megállapítható tehát, hogy korcsoporttól függetlenül, ezt a szerkesztést nem szívesen használják.

Úgy tűnik azonban, hogy az egyik innovatív formát, melyet T/2-vel jelöltem (*légy szíves* +T/2-es ige), a kor növekedésével egyre inkább helytelennek találják. A fiatalabb korosztály, úgy tűnik, nyitottabb erre. Ez igazolja azt a vélekedést, miszerint az újabb formák még nem voltak használatosak a nyelvben, amikor az idősebbek tanulták anyanyelvüket. A *légyszi* többes számú, második személyű igével való állását tekintve igen nagy különbségek vannak. Ezt egyébként mindhárom csoport teljességében elfogadja, a legfiatalabb korosztályra ez azonban sokkal jellemzőbb. az elfogadás itt nagyon egységes. 92,10%-uk tartja teljesen jónak, mely igen nagy arány. A 20 és 29 év közöttiekénél már csökken az elfogadottság aránya (67,65%). Az idősebb korosztályban ez már csak 44,68%.

A mediális igével való szerkesztettséget illetően: a két kérdés szerepeltetése tulajdonképpen csak annak bemutatására és igazolására szolgál, miszerint a *légy szíves* alapvetően nem kapcsolódhat mediális igével (a válaszadók nagy egyetértésben helytelennek is találták), a *légyszi* azonban könnyebben kapcsolódhat azzal. Ez is újításnak tudható be. Az életkor növekedésével, úgy tűnik, egyre többen találják helytelennek a *légyszi*+mediális ige típust is.

A nyolcadik kérdést illetően, a legidősebb korcsoport válaszája, ami igen nagy információértékkel bír számunkra. A legtöbben azt válaszolták ugyanis, hogy nem használják a *légyszi*-t, *lécci*-t. Ez azt bizonyítja, hogy a leginnovatívabb szerkezettől a 30-on felüli korosztály tartózkodik.

A vizsgálat során a sejtések többsége beigazolódott, miszerint az újabb szerkezeteket leginkább az ifjabb generáció fogadja el. Az azonban, hogy az idősebb korosztály inkább a régebbi (főnévi igeneves) szerkezetet, vagy a kötőszós mellérendelést használná, nem

bizonyult tartható álláspontnak. Úgy tűnik, az idősebb korosztály kevésbé használja az innovatív típusokat, többségében a standardnál marad, mely a kötőszó nélküli mellérendelés. Valószínűleg annak, hogy ők sem használják a főnévi igeneves szerkezetet, az lehet az oka, hogy a változás folyamatában ők már újabb generációt képviselnek. Ezek szerint, ha egy korosztály számára az alapvető szerkesztési mód a főnévi igeneves, az valószínűleg idősebb a vizsgált korosztálynál. Egy-két generációval tehát érdemes lesz idősebb korosztályt vizsgálni a további kutatások során. Ezt a kérdést itt tehát nyitva hagyom.

6. Összegzés

A kutatás során megállapítást nyert, hogy a légy szíves szerkezeten nyelvi változások sora ment végbe. E változási sorozat végső állapota a lécci megjelenése. A két mondatrész értékű alapszófajú szó egyesülésével egy elem keletkezik. Ez a típusú változás a grammatikalizáció fő jellemzője. Fordítva sosem történhet, grammatikai szóból pedig csak ritkán lesz másik grammatikai elem. A *légy szíves* szerkezet eredetileg szabad szókapcsolat volt. Az egységek jelentése átlátható volt, illetve a variabilitás is magas fokú volt, mint ez a szabad szókapcsolatokra jellemző (Balogh 2007). A használat során azonban gyakori szókapcsolattá vált, mely kötött jellegű. Ezzel átlátszósága és variabilitása csökkent. A szókapcsolatból összetett szó keletkezett (*légyszíves*), mely megrövidült, így teljesen külön szóalakká vált.

A változások sorával így egy új szó alakult ki, melynek átlátszósága, analizálhatósága igen kicsi. Történetileg tekinthetjük összetett szónak, szinkrón szempontból azonban nem. Az alak lexikalizálódott. A tanulmány során megvizsgáltam a szerkezet használatát különböző időszakokban, megállapítottam, hogy a szíves szó variabilitása nagy mértékben csökkent. Ezt követően a nyelvi szinteken végighaladva részletesen elemeztem a lezajlott változásokat. Később egy kérdőíves teszteléssel megmutattam, hogy az új szerkesztési módok elfogadottak az ifjabb generációban.

A tanulmányban amellet érvelek, hogy a változási sor kiváltó okai valószínűleg a szíves szó egyre csökkenő variabilitása, a szerkezet gyakorisága, illetve a szintaktikai újraelemzés volt, mely további változásokat indukált az alsóbb nyelvi szinteken.

7. Bibliográfia

- Balogh Péter 2007. Nyelvelmélet vagy nyelvhasználat: a gyakori szókapcsolatok használatáról. In: Gecső Tamás–Sárdi Edit (szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Tinta Kiadó. Székesfehérvár, Bp. 15 – 22.
- Bybee, Joan 2010. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge University Press. New York
- Bynon, Theodora 1997. *Történeti nyelvészet*. Gherdán Tamás –Számadó Tamás (szerk.). Osiris Kiadó, Bp.
- Cser András 2010. A hangváltozások osztályozásához. *Nyelvtudományi Közlemények*. 115 – 31.
- Dér Csilla Ilona 2005. *Grammatikalizációs folyamatok a magyar nyelvben – elméleti kérdések és esettanulmányok*. PhD=disszertáció. Kézirat. ELTE BTK. Budapest.
<http://doktori.btk.elte.hu/lingv/der/diss.pdf>
- Gyuris Beáta 2008. *A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé* in: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan IV*. 639-82
- Hopper, Paul J. – Traugott, Elizabeth Closs 1993. second edition 2003. *Grammaticalization*. University Press. Cambridge (UK).
- Kassai Ilona 1998. *Fonetika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp.
- Keller, Rudi 2005. *On language change: the invisible hand of language*. Brigitte Nerlich (ford.). Taylor and Francis e-library.
- Kenesei István 2005. Szófajok in: *A magyar nyelv kézikönyve*
http://www.nytud.hu/kenesei/publ/szofajok_MNyK.pdf
- Magyar Történeti Korpusz, <http://www.nytud.hu/hhc/>
- Magyar Elektronikus Könyvtár <http://mek.oszk.hu>
- Nádasdy Ádám 2003. nov.17. *Miért változik a nyelv?* c. a Mindentudás egyetemén elhangzott előadás <http://mindentudas.hu/elodasok-cikkek/item/47-mi%C3%A9rt-v%C3%A1ltozik-a-nyelv?.html> 2011.03.24.
- Nádasdy Ádám 2008. *Prédikál és szónokol*. Magvető. Bp.
- Váradai Tamás: The Hungarian National Corpus. In: Proceedings of the 3rd LREC Conference, Las Palmas, Spanyolország, 2002, 385-89 <http://corpus.nytud.hu/mnsz>

8. Függelék

Kérdőív

Ez egy névtelen adatgyűjtés a szakdolgozatomhoz. Kérem, töltse ki, ezzel nagyban segíti munkámat. Kérem, korát mindenképpen közölje, ez ugyanis döntő fontosságú a feldolgozás szempontjából. Ez nem egy nyelvhelyességet mérő lap, tehát nem arra vagyok kíváncsi, hogy az iskolában mit tanult, vagy mi az elfogadott, hanem arra, hogy ön hogy használja a nyelvet. (ez egy nyelvhasználati felmérés). Köszönöm segítségét: Benyeda Ivett

Adatközlő kora: ...

Ön mennyire tartja helyesnek az adott mondatot? Használná adott helyzetben? Kérem, húzza alá a válaszok közül, azt, amelyik leginkább megfelel véleményének. (természetesen többféle variációt is tarthat teljesen jónak)

Legyetek szívesek nekem is hozni egy fánkot!

1.helytelennek találom 2.régiesnek találom 3.elfogadható,de nem használnám
4.teljesen jó, használnám

Legyetek szívesek és hozzatok nekem is egy fánkot!

1.helytelennek találom 2.régiesnek találom 3.elfogadható,de nem használnám
4.teljesen jó, használnám

Legyetek szívesek, hozzatok nekem egy fánkot!

1.helytelennek találom 2.régiesnek találom 3.elfogadható,de nem használnám
4.teljesen jó, használnám

Légy szíves, hozzatok nekem is egy fánkot!

1.helytelennek találom 2.régiesnek találom 3.elfogadható,de nem használnám
4.teljesen jó, használnám

Légy szíves, ne essen már az eső!

1.helytelennek találom 2.régiesnek találom 3.elfogadható,de nem használnám
4.teljesen jó, használnám

Légyszi, hozzatok nekem is egy fánkot!

1.helytelennek találom 2.régiesnek találom 3.elfogadható,de nem használnám
4.teljesen jó, használnám

Légyszi, legyen már jó idő!

1.helytelennek találom 2.régiesnek találom 3.elfogadható,de nem használnám
4.teljesen jó, használnám

Mennyire igaz önre ez az állítás: A légyszi-t inkább lécci-nek írom, ejtem?

1.csak lécci-nek ejtem és úgy is írom. 2.ha a barátaimmal, fiatalokkal váltok üzenetet lécci-nek írom, így is ejtem, idegeneknek, idősebbeknek légyszi-nek írom és ejtem. 3.csak légyszi-nek írom, sosem írnék lécci-t, de lécci-nek ejtem 4. légyszi-t ejtek és azt is írom. 5.egyiket sem írnám, se nem mondanám. (csak a légy szíves-t használok)

A kérdőívre adott válaszok

A válaszadó sorszáma alatti számok a kérdésre adott válasz sorszámainak felelnek meg.

A 15 és 20 év közti korcsoport válaszai (15-19 év):

kérdés sorsz.	válaszadó sorsz.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1.		3	4	3	4	4	4	4	4	4	1	3	3	3	1	1	3	3
2.		4	4	4	2	4	4	4	4	4	3	4	1	2	3	3	3	4
3.		4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	2	3	4	1	4
4.		1	1	3	3	1	1	3	4	3	3	1	1	1	4	1	4	4
5.		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6.		4	4	4	4	3	4	3	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4
7.		3	1	3	3	3	1	4	4	4	3	3	4	4	1	1	1	3
8.		2	2	4	2	4	3	2	3	3	3	2	1	2	2	3	3	3

18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38
3	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	2	3	3	2	1	3	3	3	3	4
3	3	4	3	4	1	4	2	3	3	3	3	4	3	3	1	4	3	3	4	3
3	4	4	4	4	3	4	3	3	3	4	4	4	3	3	1	4	4	2	4	4
4	4	4	1	4	4	1	1	4	4	4	1	4	1	1	4	1	4	1	3	1
3	1	1	1	1	1	1	3	3	4	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
3	3	1	4	4	1	4	4	4	4	3	1	1	1	1	1	4	1	1	1	1
3	2	4	2	2	3	3	2	3	3	3	5	3	1	3	4	2	2	2	2	3

A 20 és 30 év közötti korcsoport válaszai (20-29 év):

kérdés sorszáma	válaszadó sorszáma	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1.		4	4	4	4	4	4	4	3	3	1	3	1	3	3	4	2	3
2.		4	4	4	4	4	4	4	1	3	4	4	3	2	4	4	4	4
3.		4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	1	3	4
4.		4	1	1	3	4	3	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5.		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1
6.		4	4	3	3	3	1	3	4	4	1	1	4	4	3	1	4	3
7.		4	1	3	3	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	3	3
8.		3	4	4	4	2	4	4	3	4	4	2	3	2	4	4	2	5

18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38
2	1	4	3	4	3	3	3	3	2	4	4	4	3	3	2	3	3	2	1	2
4	4	4	4	1	3	3	4	3	3	4	4	3	3	4	4	1	3	3	4	3
3	4	4	4	3	3	4	4	3	3	4	4	4	4	4	3	4	3	3	4	4
4	1	1	1	1	1	1	1	4	1	4	1	4	1	1	1	1	3	3	1	3
3	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1
4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	4	4	4	3	1	4	3	4	4	1	4
4	3	4	4	3	4	3	1	1	4	1	4	4	1	1	3	1	3	4	3	1
2	3	2	3	4	4	3	1	4	2	3	2	2	5	2	2	5	4	2	5	4

39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59
1	3	3	1	3	3	3	3	4	2	4	2	1	2	3	1	3	1	4	3	3
3	4	4	2	3	3	4	3	4	4	4	2	3	4	1	3	3	3	4	4	4
3	4	1	2	3	3	3	4	4	4	1	1	4	4	4	3	4	4	4	4	4
1	1	1	4	4	4	1	4	4	4	3	3	4	1	4	4	1	1	4	1	4
1	1	1	3	1	1	1	1	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1	4	3	4
1	4	4	4	3	1	4	4	4	4	3	4	4	1	4	4	4	4	4	4	4
1	4	1	3	1	1	1	4	4	3	1	3	1	1	1	1	4	4	4	4	4
4	3	3	2	5	3	3	3	2	3	5	3	4	3	3	3	3	2	2	2	4

60	61	62	63	64	65	66	67	68
3	3	3	2	2	1	3	3	2
3	4	3	3	4	3	4	4	3
3	3	4	3	4	4	4	4	3
2	4	4	1	1	1	1	1	4
1	1	1	1	1	2	1	1	1
2	4	4	4	1	4	4	4	4
4	3	1	1	1	2	4	1	4
3	4	3	5	5	4	4	4	3

A 30 év feletti korcsoport eredményei (30-tól 67-ig):

kérdés sorszáma	válaszadó sorszáma	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
	1.	4	1	4	1	3	2	4	2	1	2	3	3	3	2	1	2	3
	2.	4	4	4	1	3	3	4	4	2	2	3	3	3	3	1	3	3
	3.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	4	4	4	4
	4.	4	4	2	1	4	1	1	1	1	1	1	1	1	4	1	1	1
	5.	1	1	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	6.	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	1	4	4	1	1	3
	7.	1	1	4	1	1	3	1	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	8.	3	2	2	3	4	4	3	5	5	4	2	2	4	4	5	5	5

18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38
3	4	3	2	1	3	3	3	1	1	3	1	3	2	2	1	1	4	2	3	4
4	3	4	3	4	1	3	3	1	1	3	3	3	4	1	1	4	4	1	4	3
4	1	2	4	1	4	4	4	3	4	4	4	4	3	3	4	4	4	4	4	4
1	1	1	1	3	1	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4	4	4	1
1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	1	1	1
1	3	1	1	3	1	4	3	4	1	3	3	3	4	3	1	1	1	1	1	3
1	3	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1	3	1	1	1	1	1	1	1
4	5	5	5	5	4	3	4	4	5	4	5	5	5	3	5	5	5	5	5	5

39	40	41	42	43	44	45	46	47
3	3	2	3	4	3	1	4	3
3	3	1	3	4	4	3	4	4
2	3	3	4	4	4	4	4	4
4	1	4	1	3	3	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	4	4	1	4	4	3	3	4
1	3	4	1	3	4	1	3	1
2	2	4	5	3	2	3	5	4